В далекому царстві, в далекому государстві, за тридев’ять земель, в тридесятому господарстві жив собі цар Єлизар. Царство було в нього велике-превелике – від моря до моря, від землі турецької до землі німецької, і всього в його царстві було вдосталь: чи звіра, чи риби, чи птиці, чи вина та меду дорогого, всього царю вволю вистачало. Не було в нього тільки жінки-господині, втішної та любої дружини.

Отож і задумав цар Єлизар женитися.

Довго він до всіх дівчат придивлявся, довго приглядався, та не найшов такої, щоб була йому краще всього на світі. Тоді цар Єлизар скликав до себе своїх вірних князів та й каже:

– Маю я царство найкраще, найбільше – всього в ньому є доволі, чого тільки душа забажає, та не маю я цариці, вірної та любої жони. Довго я приглядався, довго придивлявся до всіх царівен, до всіх государівен, та не знайшов собі такої, щоб була краща світа сонця. Ви, мої вірні князі, сідлайте коні воронії, та беріть ратища золотії, та йдіте по всіх царствах і господарствах, в землі турецькі і німецькі, пошукайте там мені жону, а собі царицю, яка найкраща є на всьому світі.

Князі вклонились йому у ноги, осідлали коні воронії, взяли ратища золотії і поїхали.

Не довго, не коротко, не близько, не далеко – пройшов, може, рік або два – повертались князі до царя та й кажуть:

– Об’їздили ми усі царства, усі господарства, та, опріч дочки заморського царя Кирбита Марисі Кирбитівни, кращої не знайшли: як вона встане, то й травиця піднімається, як піде, то й всі пташки летять за нею, за нею і сонце ходить, до неї і вітер лащиться, і люди нею не налюбуються.

Як почув цар Єлизар такі речі від своїх вірних князів, то так зрадів, що не знав, де їх і садовить, як їх і вгощать і якими подарунками дарувать. Днів зо три вони бенкетували, а потім цар покликав свого вірного джуру Сидона і звелів йому сідлати коня дорогого, надівати збрую золоту і їхати з ним до заморського царя Кирбита сватати дочку його Марисю Кирбитівну.

Довідався цар Кирбит, що до його їде славний і багатий цар Єлизар сватати його дочку Марисю, і звелів зараз на всіх кінцях розставити своїх кращих лицарів з хлібом, з сіллю – та щоб попереду їх музики грали, а маленькі дітки щоб квітками дороги скрізь по царству встеляли, а дочці звелів надіть вбрання, яке найкраще, яке найбагатше, та вином дорогим з чарки золотої жениха свого пригощати.

Лепсько було царю Кирбиту з заможним царем Єлизаром поріднитись, та не лепсько було царівні Марисі за нелюбого заміж іти. Вона давно вже полюбила славного королевича Петруся Княжевича, але проти батьківської волі нічого не вдієш.

Ото й одгуляли весілля. Цар Єлизар з молодою жінкою поїхав у своє царство. Як він уже не цілував, не милував свою молоду жінку, та невесела вона була: не йшов їй з думки милий королевич Петрусь Княжевич.

Минув рік, цариця привела сина, котрого прозвали Бовою, бо він тільки що родився, а вже почав битись: то ту няньку за косу ухопить і жмуття волосся вирве, то другій носа одкусить; знахарі, бачивши це, сказали, що він буде найсильніший, найхоробріший лицар на всьому світові.

Цар Єлизар, діждавшись сина, ще більше зрадів і зробив пир на весь мир – цілий рік гості пирували за здоров’я маленького Бови Королевича.

Всі раді були, все царство пирувало, та тільки одна цариця Марися невесела ходила: немилий їй був і цар Єлизар, і його син Бова Королевич; вона все споминала свого Петруся Княжевича.

Так минуло років зо п’ять або й зо шість; встала раз Марися раненько, відчинила віконце, простягнула білу ручку, і дощова водиця накапала їй в ручку; вона вмила тією водицею заплакані очі, потім глянула навкруги, а з-під неба синього злетів до неї голубок від Петруся Княжевича, і писулечка від нього на шиї червоною стяжечкою прив’язана. Марися посадила голубка на віконце, нагодувала його і прочитала ту писулечку: Петрусь пише, щоб вона свого чоловіка одіслала на далеке полювання, в непрохідні ліси; нехай піймає там птицю-синицю з золотими крилами та зі срібним хвостом, а він тим часом прийде зі своїм військом воювати його царство і опанується в ньому, та й царюватимуть тоді вони вдвох. На другий день і каже Марися царю Єлизару:

– Не була б я, може, така засмучена, така невесела, якби ти поїхав на полювання в далекі непрохідні ліси та спіймав би мені там птицю-синицю з золотими крилами і срібним хвостом.

Ото цар Єлизар звелів псарів збирати, коні сідлати, тенета ладнати і поїхав на полювання.

Через якийсь там час, через малий чи через великий, через день чи через тиждень прийшов Петрусь Княжевич зі своїм військом, побив військо Єлизарове і опанувався на його царстві зі своєю любою Марисею Кирбитівною, а на царя Єлизара послав своїх гінців у ліси дрімучі, щоб його там вбили і серце його на ратищі в його царство принесли.

А маленький Бова Королевич все підростав, та підростав, та в силу вбирався. Бачить Петрусь Княжевич, що підростає Бова Королевич та все більше в силу вбирається, і страшно йому стало, щоб часом не

віддячив він йому за батька. От Петрусь Княжевич і каже своїй жінці Марисі:

– Як ти мене любиш щиро та вірно, то не пожалієш задля мене і сина свого рідного, бо як підросте Бова, то віддячить тобі і мені за батька і за царство батьківське.

Налякалась Марися, що й справді Бова зведе зо світу її любого Петруся, та й каже:

– Жалько мені його вбивати, бо все ж таки це моя рідна дитина, а краще замуруємо його в такий мур, щоб він до смерті сидів і не вилазив, а в сторожі до його приставимо його джуру Сидона, хай йому щодня носить туди шматок хліба і кухлик води.

Ото й замурували Бову Королевича. Ніхто не любив його так щиро і вірно, як джура Сидон. Жалько було Сидону, що так марно пропадає маленький лицар, і захотілось йому від смерті видющої спасти Бову Королевича.

Раз приніс Сидон Бові хліб і воду та й каже:

– Милий мій Бово Королевичу, хочу тебе від видющої смерті збавить. Є у мене знаний дід-ворожбит, дав він мені оцю пляшечку з водою: як умиєшся, то відразу зробишся пташкою бистрокрилою і, куди вітер полине, туди і ти полетиш, а де сісти схочеш, то з-під правого крильця вирвеш найдовше перо і знов у чоловіка перекинешся.

Зрадів Бова Королевич, щиро обняв і поцілував він свого джуру Сидона, а сам вмився водицею із шклянки і пташкою бистрокрилою полинув у далекі країни. Сидон назбирав десь костей чоловічих, накидав їх у мур і сказав цариці Марисі, що Бову гад поїв, одні тільки кості зостались. Цар Петрусь Княжевич, почувши цю звістку, зовсім заспокоївся.

Скоро казка кажеться, та не скоро діло робиться. Минув рік чи два, чи день, чи тиждень, за морем далеким, біля славної рай-землі, де й сонце не сходить й не заходить, і місяць сонцю не шкодить, а світить, от якби і в нас так, кажу, біля того царства Зарайського пристали купці на байдаках і товар свій на продаж розіслали, а з ними за прикажчика хлопець молодий та красний такий, що й пером не написать, тільки в казці сказать. Прийшов цар Зализач, що правив тим царством Зарайським, з дочкою Настусею до тих купців товар купувати. Настуся побачила молодого прикажчика і на виду почервоніла, а очима то тільки блудить на вроду прикажчика, далі й каже своєму батькові царю Зализачу:

– Яке, – каже, – славне хлоп’я у цих купців: наше все царство об’їдеш, а такого не знайдеш. Візьмемо його до нашого двору в найми.

Цар підійшов до хлопчика та й питає:

– Як тебе звуть і звідки ти родом, що я скільки на світі живу, а такої краси не бачив, яку тобі Бог наділив?

– Зовуть мене, – каже хлопчина, – Бовою, а родом я здалека: сім років туди їхать, та й то не доїдеш, хіба пташка на хвості занесе.

А це й був славний царевич Бова Королевич: він довго літав пташкою бистрокрилою, аж поки не зустрів безкрає море, тоді знов обернувся хлопцем і найнявся до купців крамом торгувать.

Отож цар Зализач нагородив купців подарунками дорогими, а собі взяв у найми Бову Королевича і приставив його джурою до дочки своєї Настусі. Полюбив Бова Королевич свою панночку Настусю, і вона його полюбила; не було в неї такого вірного і щирого джури, не було й такого красивого жениха.

Якось цар Зализач скликав до себе своїх князів та принців і зробив пир. Всі гості пирували, мед-вино з кубків золотих опорожняли, сама царівна Настуся частувала їх вином дорогим, а Бова Королевич біля столу прислуговував – аж заїхав у двір гонець та й каже, що кругом міста обступив турецький цар Белербек зі своїм військом та й трібує, щоб цар Зализач зараз видав йому дочку свою Настусю в гарем за старшу жінку. (А у тих турок жінок достобіса, і живуть вони між жінками, як ото бугай в череді.) Тільки що відповів гонець ці вісті, аж у город в'їхав сам цар Белербек на коні вороному, такому, що з носа пара йде на верству і людей з ніг збиває, а під копитом земля в коліно вилітає. Голова в Белербека, що і обіруч не обіймеш, плечі в дві сажені, з очей іскри сиплються, а з зубів тирса летить.

В'їхав він у город, махнув мечем-кладенцем і кричить:

– А хто хоче моєї сили спробувать, за царівну Настусю свою голову покласти?!

Затрубив цар Зализач у труби, кликнув він дванадцять лицарів своїх, та всі вони проти Белербека здавались, як миші проти кота. Побачила тоді Настуся свою лиху годину, побачила, що через неї дванадцять молодих лицарів загинуть, та й почала просить батька, щоб краще він віддав її Белербеку, ніж стільки душ з світу зводить. Та цар Зализач знов затрубив у трубу, і всі дванадцять лицарів повиймали свої мечі і пішли на Белербека. Що Белербек махне своїм мечем-кладенцем, то так голова з плечей лицарських і покотиться. Всі дванадцять лицарів лягли під його мечем-кладенцем. Що робить царю Зализачу – треба віддавати йому свою дочку в гарем бусурманський.

Побачив таку біду Бова Королевич, закипіла в нього сила богатирська, гукнув він, щоб йому дали коня найкращого, ратище золоте та стрілу калену. Всі дивляться на хлопця молодого і не вірять в його силу. Бова сів на коня, розігнав його, напнув стрілу калену і пустив її в Белербека, похитнувся Белербек і впав з сідла, тоді Бова вдруге вдарив його ратищем – Белербек і з ніг упав та й почав просить Бову

дать йому ще трохи пожить на світі. Бова змилувався над Белербеком і відпустив його в своє царство, а сам повернув коня і поїхав у двір до царя Зализача, де зустріла його царівна Настуся, обливаючись слізьми і від радості припадаючи устами до його лицарського чола. І зробив тоді цар Зализач пир на весь мир, по всьому царству бочками вино спорожняли та Бову Королевича прославляли.

Бачить турецький цар Белербек, що Бова Королевич не дасть йому Настусі і що Бову силою взяти не можна, от він пустився на хитрощі. Був у царя Зализача такий невірний конюх, котрий за гроші почав висліджувати Бову, щоб убить його. Якось раз приснився Бові Королевичу сон: наче знялась страшенна буря, поламала скрізь дуби і в хатах покрівлі порозносила, а море так сполошилося, наче всю землю затопить хотіло. В цей час біля моря по бережку гуляла царівна Настуся – де не взялася страшенна хвиля, накотилась на неї і потягнула її в море. Бова проснувсь дуже сполоханий, він розказав цей сон підкупленому конюхові, а конюх і каже:

– Біжи ти скоріше в далеку сторону, спіймай там царя-рибу, убий і привези з нього жиру та дай напиться царівні, то тоді тільки житиме вона, бо сон твій віщує їй смерть.

Жалько було Бові своєї коханої Настусі, от він осідлав коня вороного і поїхав в землі чужесторонні, до синього моря – шукати царя-рибу. Не знав Бова Королевич, що конюх послав його на погибель, бо цар-риба був страшний чарівник, котрий заправляв усім морем, миром водяним, – рот у нього був як десять кораблів, а зуби, як щогли; що дмухне цар-риба, то все море застогне і маленька рибка вгору на верству підскакує.

Засвистів, запінив воду цар-риба, побачивши Бову Королевича, і піднялася на морі страшенна буря. Заревло море, виплило невидане рибне військо, та він не злякався тих китів-риб, що як гори ті плавають у хвилях; підійшло до Бови те військо, та він вийняв меч-кладенець і почав рубать тих китів-риб. Море зразу почервоніло. А Бова з одного

кита стриба на другого й добрався до самого царя-риби та й встромив йому ратище в спину. Застогнав тоді цар-риба та й просить:

– Не убивай мене, славний царевич Бова Королевич, я тобі дам свого жиру і дам ще тобі в придачу три шкляночки, є у них водиця не проста, а чудодійна: з одної умиєшся – старим дідом зробишся, друга вода молодість верне, а від третьої заснеш на багато днів.

Бова взяв ті шклянки з водою, під'їхав на царі-рибі до берега, сів на свого коня вороного і поїхав додому.

Їде славний лицар Бова Королевич день, другий, десятий, дванадцятий, а може, і всіх тридцять – під'їжджає до царства великого Бусурманського, а в тому царстві царює турчин Белербек, заклятий ворог Бови Королевича.

Спізнав Бова від людей подорожніх, калік немощних, що Белербек без нього завоював царство царя Зализача, взяв до себе царівну Настусю і через два дні збирається з нею шлюб брати.

Почув Бова Королевич такі несподівані вісті, і заболіло в нього серце лицарське, хочеться Бові побачиться з коханою Настусею, хочеться спитати її, чи по волі вона заміж іде за турчина Белербека.

Ото бачить Бова Королевич, що іде якийсь старий дід з кобзою, він спинив його та й каже:

– Віддай мені, діду, свою одежу і свою кобзу, а я тобі віддам своє вбрання, ще й калитку з червінцями в додачу.

Дід зразу й згодився, бо чому й не бариш, – то, мовляв, кобза та полатана свитина, а то ж таки червінців калитка і одежа лицарська. Умився Бова з одної шкляночки, що дав йому цар-риба, і зробився старим дідом, вбрався в стару полатану одежу, почепив кобзу і пішов у

двір до царя Белербека. Розпитався Бова Королевич, в якій кімнаті сидить Настуся, сів під її віконцем і почав лагодить свою кобзу. Обступили Бову і старі, і молоді люди; дівчата, й молодиці, і малі діти посідали коло нього та слухають, як старий бородою похитує та старими, поморщеними пальцями струни перебирає і жалібно підспівує:

Ой, було то славне царство Зарайське

Та за сто миль і чотири.

Та прийшла ж туди сила бусурманська

Те царство побила,

В полон полонила.

А Настусю-царівну бусурмани в гарем посадили.

Гей, гуляв, гуляв славний лицар Бова Королевич

Та на далекому морі,

На синім просторі,

В десятий рік він додому повертає,

До царства бусурманського прибуває

І свою милу Настусю в полоні стрічає,

А Настуся Бову Королевича,

Славного царевича,

Не пізнає,

Бо на лицарю славному опанчина рогозовая,

Поясина хмелевая,

А на ногах сап’янці,

Що видко п’яти й пальці.

А ще на Бові бідному шапка-бирка,

Зверху дірка,

Хутро голе,

Околиця – чисте поле,

Вона травою пошита,

Дрібним дощем прикрита…

Почула царівна думку старого кобзаря і зараз спізнала в ньому свого милого Бову Королевича. Не знала вона, як і радуватись, де й посадить старого діда; звеліла своїм джурам закликать його в горницю, посадила біля себе на дзиґлику та й почала пригортать до себе його поморщений вид. Тоді Бова і каже Настусі:

– Візьми оцю шкляночку, тут водиця усипуща, налий цеї водиці у страву Белербеку, хай він засне на якийсь час, а ми осідлаємо коней дорогих і поїдемо в своє царство.

Одяглась Настуся якнайкраще і пішла до столу, де з гостями сидів Белербек; вона пригорнулась до нього і всипала в його страву водицю усипущу. Белербек зрадів, що Настуся така привітна зробилася, і ще більше почав вино пить, аж поки не заснув за столом. Тоді Настуся вийшла на подвір’я, звеліла джурам осідлати найкращих коней і поїхала з двору. На дорозі стрів її Бова Королевич, умився з третьої шкляночки, в котрій була вода молодюща, і зробився знов таким лицарем, як і перше був; посідали вони на коней і поїхали в царство Зарайське.

Не довго, ні коротко, не близько, ні далеко – їхали вони та й їхали, поки сонце світило, поки хмари ходили, та й заїхали у великий ліс, а в тому лісі та стояла хатка не маленька, не велика, збоку підперта, стріха обдерта, вікна шматтями полатані, двері соломою прив’язані. От вони постукали в двері, вийшов старий дід, вони й почали його просить пустить на ніч. Дід побачив лицаря з жінкою в царських одежах, низенько вклонився їм і пустив у хату, потім посадив за стіл, вніс ночви меду дикого і почав гостей вгощать. Повечерявши, чим Бог послав, Настуся лягла на долівці і заснула, а Бова Королевич став біля дверей на варті.

Чує Бова Королевич опівночі – щось далеко десь копитами землю б’є. Він здогадався, що це Белербек за ним гінців послав. Сів Бова на свого коня вороного, взяв у руки свій меч-кладенець і виїхав у поле; а все поле возами вкрито, попереду ж возів на конях їдуть сто лицарів Белербекових. Побачили лицарі Бову Королевича та й кажуть:

– Посилає Белербек тобі всі ці вози, наповнені золотом, та сріблом, та шовками дорогими, та каменем самоцвітним, щоб ти взяв цей викуп за царівну Настусю, а як не віддаси за гроші, то силою візьмемо.

– Не купите ви в мене нізащо моєї Настусі і силою не візьмете, – відказав їм Бова Королевич.

Розігнав свого коня вороного, махнув мечем-кладенцем, так лицарські голови й почали встелять чисте поле.

Всіх лицарів Белербекових перебив Бова, зоставив тільки одного та й каже йому:

– Вертайся до свого царя Белербека, відвези йому назад його добро та скажи, щоб він не чіпав мене, бо я й царство його все чисто переб’ю.

Вернувся той лицар до Белербека і розказав йому все, як було. Збентежився Белербек, зібрав до себе своїх візирів і почав раду радить, що робить з Бовою Королевичем. А візирі йому й кажуть:

– Не такий лицар Бова, щоб ми його подужали; пошлім на нього нашого силача Полкана-богатиря, котрий в підземеллі сидить, на ланцюгу прив’язаний, – його ніхто не повинен подужать.

Позвав тоді цар Белербек Полкана-богатиря та й каже:

– Привезеш мені Бову Королевича, дам тобі волю, а не привезеш – спіймаю тебе і на смерть замучу.

Зрадів Полкан-богатир, що побачив світ Божий, а богатир він був не простий, не такий чоловік, як-от ми з вами, люди хрещені. Полкан-богатир був наполовину кінь, а наполовину чоловік: голова і руки чоловічі, а ноги кінські з копитами, та ще й хвіст, як у коня. Сказано: нечиста сила та й годі. Отож як спустили з ланцюга Полкана-богатиря, як побіжить він, як затупотить – аж земля застогнала, курява аж під небо піднялась.

Чує Бова Королевич, що на нього не біжить, а летить щось страшне, якесь опудало. Поклав він знов свою Настусю у лісника в хаті спати, а сам сів на коня, взяв свій меч-кладенець і вискочив на Полкана-богатиря. Зав’язалась у них битва страшенна, невиданна: земля

стогнала, звір’я від них повтікало, пташки за море порозліталися, ліс до землі нагинався. Реве Полкан-богатир, на Бову Королевича наступаючи, дуби з корінням рве та влуча в нього, а Бова махне мечем-кладенцем, так за милю і одскочить від нього Полкан-богатир. Три дні і три ночі бились вони, а потім Бова Королевич влучив Полкана ратищем в саме черево. Заревів Полкан і впав на землю. Бова хотів йому голову стяти, та Полкан йому й каже:

– Не вбивай мене, славний лицарю Бово Королевичу, я тобі буду за меншого брата, а двох нас ніхто в світі не подужає.

Бова Королевич побратався з Полканом-богатирем, привів його до своєї Настусі, а потім вони посідали на коней, нагородили подарунками лісника й поїхали в царство Зарайське.

Скоро казка кажеться, та не скоро діло робиться, їхали вони та й їхали та зупинилися біля царства забутого, покидящого: споконвіку воно чортополохом поросло, що було путнє, то й те погнило, а двірець в тому царстві без покрівлі, без верха – стоїть, як у полі віха, а горниці з Богом не споряться. Царював у тому царстві Радько Гузир, дуже втішний на обзир, бо сорочка в нього з коміра зроблена, а штани – з плахти.

Побачив Бова Королевич таке втішне царство – дивується і царя Гузиря питає, невже-таки й шеляга при душі не має.

– Нема, – каже Гузир, – що було, то все заклятий ворог мій турчин Белербек забрав і дочку з жінкою в гаремі держить. Та й ви скоріш тікайте, бо він і вас у полон візьме. Я чую, що земля гуде. Це, певно, військо Белербека йде за вами.

Шкрябнув своїм копитом Полкан-богатир, приклав вухо до землі.

– Еге, – каже, – Белербек з військом на нас наступає.

Сів на коня славний царевич Бова Королевич та й каже своєму побратимові Полкану-богатирю.

– Ну, побратиме, ось коли мені потрібна твоя сила богатирська.

І вдвох виступили вони проти війська Белербекового.

Засурмили сурми, забили в тулумбаси, і пішла колотнеча… Полкан раз махне – п’ятдесят душ покладе; Бова раз махне – сто душ покладе. Бачить Белербек, що нічого з Бовою не зробить його військо, попустив коню свому вуздечку і кинувся на Бову, ударив його на відліг та влучив у шапку мідяну – шапка з Бови злетіла. Тоді загорілось у Бови серце лицарське, змахнув він мечем-кладенцем і врізав по череву Белербека. Як муха, вилетів Белербек із сідла, і упав на землю, й почав просить Бову не вбивать його. Та на цей раз Бова Королевич не змилувався: одрубав голову Белербекові, потім спалив його на вогні. І попіл розвіяв. Бова Королевич одібрав від Белербека жінку і дочку царя Радька Гузиря, нагородив його грішми і поїхав з Полканом-богатирем і з своєю Настусею в царство Зарайське, до царя Зализача.

Не знав цар Зализач, як і радуватись, побачивши свою доню Настусю і славного царевича Бову Королевича. Зараз же повінчав їх і віддав Бові Королевичу своє царство, бо сам уже старий був і не здужав ним править, а Полкан-богатир зостався до смерті коло Бови. Він ходив на полювання на левів, та тигрів, та ведмедів або чим іншим забавлявся. Я там був, мед-вино пив, по вусах текло, а в рот не попало.